

**Introduksjon av doktoravhandlingen
*Paragrafer om tilfellet Torgersen*¹
ved disputas den 4. september 2009,
Sydneshaugen skole, auditorium B**

**av
Johan Dragvoll**

Vel møtt alle sammen, og takk for det sterke oppmøtet.

”Å tale offentlig er å delta i en rettssak”, det sa Norges første retorikkprofessor Georg Johannesen.² Å disputere for doktorgraden er som å delta i en slags rettssak for åpne dører, med bedømmelseskomiteen som dommere i en akademisk domstol, der doktoranden skal stå til rette for det han har gjort eller ikke gjort. Selv har jeg rollen som forsvarer av det forskningsarbeidet som skal opp til doms, og jeg tilstår på stedet at jeg har vært disiplinbrytende og gjort meg skyldig i å bedrive filologi på det juridiske området.

Dermed har jeg påpekt disputasens doble utgangspunkt, nemlig at vi befinner oss i et akademisk rettslokale og at vi er tiltenkt bestemte roller som er agonistisk organisert i opposisjon og forsvar, slik at disputten kan brake løs.

Angrep er, som kjent, det beste forsvar. En måte å angripe en sak på er etter det retoriske skjemaet som antikkens advokater pleide å bruke i domstolene, med innledning, bakgrunn, tese, gjendrivelse av motargumenter og avslutning. Men istedenfor å begynne slik Cicero ofte gjorde det i sine forsvarstaler med å komme kritikken i forkjøpet, vil jeg heller benytte anledningen til å berømme bedømmelseskomiteen for en grundig og velvillig lesning av et arbeid som krever åpenhet til tverrfaglighet. Komiteens skriftlige vurdering av avhandlingen er både rosende og risende på et relevant og saklig grunnlag. Slik motstand kan være til hjelp for selvforståelsen, og jeg har ikke tenkt til å gå i forsvarsposisjon kun for forsvarets skyld

¹ Avhandlingen er elektronisk tilgjengelig på BORA – UiB: <http://hdl.handle.net/1956/3481>.

² Georg Johannesen, *Moralske tekster*, 1994, Oslo: Cappelen, s. 195.

eller fordi jeg ikke er villig til å vedgå svakheter. Den slags mangel på selvkritikk er det allerede nok av som det er i Torgersen-saken.

Fredrik Fasting Torgersen ble i 1958 som kjent dømt til livsvarig fengsel og ti års sikring for seksualdrap på 16-årige Rigmor Johnsen samt brannstiftelse i Skippergata i Oslo. Torgersen har hele tiden hevdet sin uskyld, og flere ganger begjært saken gjenopptatt, uten å lykkes. Torgersen har imidlertid også en identitet som forfatter og poet med seks bokutgivelser bak seg, hvorav fire er diktsamlinger. Torgersens lite belyste litterære produksjon setter et særegent, ofte satirisk, søkelys på lov og rett og urett; i hans rettsdiktning trer det menneskelige, det eksistensielt tragiske og tragikomiske fram som et korrektiv til en formell og instrumentell retts-tenkning.

Avhandlingen som her skal forsvares består av 7 hovedkapitler på til sammen 44 paragrafer eller avsnitt om tilfellet Torgersen, og omfatter 240 sider tekst som kan plasseres innen forskningsfeltet ”lov og rett og litteratur”. Etersom min innledning er begrenset til 15 minutter kommer jeg ikke til å gå igjennom hvert kapittel for seg, men heller konsentrere meg om avhandlingens siktemål, utgangspunkt og hovedresultat. Den som ønsker en mer detaljert redegjørelse, anbefaler jeg å lese avhandlingen. – Er det noen som *ikke* har lest den?

I så fall kan jeg straks avsløre at arbeidet ikke resulterer i noen løsning på mordgåten i Skippergata 6b 1957. *Men* – mord kan være så mangt. Justismord, for eksempel. Eller en juridisk tale- og tenkemåte som kan være drepene i forhold til Torgersen. Den fransk-algirske tegnteoretikeren Roland Barthes, definerte tautologien som et dobbeltmord: et mord på rasjonaliteten så vel som på språket.³ Tautologi er et lite vakkert ord på et like lite tiltalende fenomen som går ut på å definere noe som seg selv. I retorikken betyr tautologi ”det å si det samme”.⁴ Tautologi vil for eksempel si å avgjøre som faktum noe som allerede er bestemt til å være et faktum. I Torgersen-saken fins det mange tautologier av typen: ”det er slik fordi det er slik, og dermed basta”. I over et halvt århundre har Torgersens dommere sagt det samme til

³ Roland Barthes, *Mytologier*, 1975, Oslo: Gyldendal, s. 206.

⁴ Tormod Eide, *Retorisk leksikon*, 1990, Oslo: Universitetsforlaget, s. 113.

spørsmålet om gjenopptakelse av saken; de har gjentatt seg selv og hverandre, og konkludert like avvisene, samtidig og til tross for at sakskomplekset ikke har vært det samme, men tvert imot er blitt mer og mer komplekst, motsetningsfylt, usikkert og tvilsomt gjennom årenes løp. Men hos de dømmende myndigheter i Torgersen-saken er det tydeligvis ikke rasjonaliteten som rår, men tautologisk tenkning som et autoritært hovedargument – kort sagt: ”Dømt er dømt”, og ferdig med det. Men Torgersen-saken er ikke over, og jeg er heller ikke ferdig med saken etter denne avhandlingen. Jeg tillater meg å nevne at det her ved Universitetet i Bergen nylig er igangsatt et forskningsprosjekt om justismordets dramaturgi og konstruksjonen av falske fortellinger i retten, ledet av litteraturprofessor Arild Linneberg i samarbeid med Bjørn C. Ekeland og undertegnede.

Det første som kanskje avkrever et forsvar i en offentlig sammenheng som her, er hva en humanvitenskap som litteraturvitenskap har med lov og rett og juss å bestille? Forbindelsen er imidlertid ikke så underlig som den kanskje kan lyde. For juss var opprinnelig en humanistisk disiplin, og vel så mye et fag om retorikkens regler som om rettsregler. Det som imidlertid er underlig er at retorikken ikke lenger er noe obligatorisk tema i jusstudiene, selv om den retoriske praksis er like avgjørende i retten som den alltid har vært, både som kunsten å tale veltalende og kunsten å overbevise for å bevise. Mye i jussens språk bygger på den klassiske retorikken, og Torgersen-saken er utrolig full av gammel retorikk, av forminskninger og forstørrelser, fordreininger og fortelser av saksforhold – det er et klassisk retorisk taleregister som kjøres ut mot Fredrik Fasting Torgersen, først for å dømme han og siden for å opprettholde dommen. I retten konstrueres også fortellinger som svar på spørsmålene: Hvem gjorde hva, hvor, hvorfor, når, hvordan og ved hjelp av hva? Det å fortelle, for eksempel en drapshistorie, er ingen uskyldig overføring av virkelighet til språk og rettshandlinger, men en framstillingsform. Spørsmål om fakta og fiksjon, metahistoriens problematikk, har ikke minst lært oss at fortellinger er konstruksjoner, utvalg av fakta, vektlegginger og fortolkninger som er farget av fortellerens etikk og forståelseshorisont. Det som skjer i retten kan også liknes med teater: rettsaktørene har bestemte roller som inngår i en konfliktsituasjon; enten så er man dommer eller så er man tiltalt, forsvarer, anklager, sakkyndig eller vitne, og juristene er kostymerte

i sorte kapper, tidligere også parykker. Jeg vil altså bestemme jussen vesentlig ved å innskrive den i litteraturen og retorikken som fag. Og her er det altså litteraturvitenskapen kommer inn som en humanistisk disiplin som inngående har studert litteratur og retorikk, talekunsten, den forskjønnende bruken av språket, dramatiseringer, hvordan fortellinger er bygd opp, men også hvordan framstillinger kan falle fra hverandre.

Min hovedtese er at Torgersens sak og rettsdiktning aktualiserer en gjensidig og lite påaktet relasjon mellom rett og litteratur, dvs. retten i litteraturen og litteraturens betydning i lov og rett. Mitt siktemål er dobbelt: På den ene side fokuserer jeg på rettens litterære og retoriske aspekter, på den annen side hva litteraturen og litteraturvitenskapen kan ha å yte i forståelsen av lov og rett og rettsikkerhet. Avhandlingen er en retorisk-semiotisk analyse av rettsmaterialet i Torgersen-saken og av andre tekster som seinere er skrevet om saken. Retorisk lest oppviser juridiske tekster, rettsavgjørelser og rettslige dokumenter i Torgersen-saken, flere av skjønn- og fiksjonslitteraturens kjennetegn, som underminerer deres tilsynelatende entydighet og objektivitet: Også de juridiske genrene er litteratur.

I avhandlingen leser jeg også Torgersens rettsdiktning direkte opp mot Torgersen-saken, noe som åpner opp for å se på vekselvirkningen mellom lov og rett og litteratur. Så vel lov og rett som litteratur kan, slik jeg ser det, leses som flertydige tekster. Men i dikt og dommer håndteres flertydigheten ulikt: Der man i jussen feller entydige dommer når to eller flere uforenlige fortolkninger støter imot hverandre, fastholder litteraturen flertydigheten og åpner opp for en annen – og estetisk fundert – forståelse av det problematiske med å dømme. Jeg oppfatter litteraturens forståelse for å bevare flertydighet, kompleksitet og motsetninger som en estetisk norm som ivaretar noe grunnleggende menneskelig.

Før jeg sier litt om bakgrunnen for min befatning med Torgersen-saken, skal jeg oppgi en grunn til at jeg ikke har innlatt meg på saken: Jeg har ikke skrevet denne avhandlingen ut fra en humanistisk lengsel etter virkelighet i en faktisk sak, men snarere på grunn av den virkelige rettens mangel på faktisitet. Slik jeg ser det er det få uomtvistelige fakta i Torgersen-saken, mens det er mye tvist, fortolkning, retorikk

og litterær framstilling av fakta. Utgangspunktet for mitt arbeid var en utilfredshet over hvordan domstolene i en sak som Torgersen-saken, uten større betenkeligheter, har redusert sakens motstridende beviser og flertydighet til noe tilsynelatende entydig og sikkert, selv om sakskomplekset framstår som like flertydig og "litterært" som litteraturen. I utgangspunktet hadde jeg ingen formening om skyldspørsmålet, men etter hvert som jeg undersøkte saken retorisk ble jeg mer og mer overbevist om at dommen ikke kunne være riktig.

For meg framstår Torgersen-saken som et paradigmatisk eksempel på det problematiske med å dømme, å avgjøre hva som er fakta, når spor og tegn i saken kan tolkes og har blir tolket på motstridende måter. Det teoretisk-metodiske grunnlaget som særlig pekte seg ut var derfor den retningen innen nyere litteraturvitenskap som kalles dekonstruksjonen: For i retten befinner vi oss så å si i en dekonstruktiv ursituasjon, der argument står mot argument, bevis mot gjendrivelse, påstand mot påstand, kort sagt: der ulike retorikker og lesemåter står imot hverandre. Dette innebærer også en etisk problematikk, som angår forholdet til det og den andre: En grunnleggende etisk problemstilling er hvordan vi skal fatte avgjørelser i komplekse situasjoner, som i Torgersen-saken, der ulike lesemåter står imot hverandre og gjensidig utelukker hverandre. Jeg har ingen enkel løsning på en "utveisløs" situasjon som dette, men jeg vil i filosofen Adornos ånd hevde at det gjelder å øve minst mulig vold mot saksforholdet i domshandlingene, fordi overgrep mot saksforhold, allerede er et potensielt overgrep mot mennesker. I analysen har jeg lagt særlig vekt på det som blir "taust" eller skjult i prosessen, under rettsforhandlingen og i rettslige dokumenter. Tildekkingen i Torgersen-saken viser seg både på saksnivå og på framstillingsnivå. Når det gjelder saksforholdet har Torgersens forsvarer Erling Moss avdekket ikke mindre enn åtte såkalte "0-dokumenter" i saken, dvs. dokumenter og vitneavhør som peker vekk fra Torgersen som rette ugjerningsmann, men som politi- og påtalemyndighet har holdt unna saken og sakens opplysning. På framstillingsnivå er synliggjøringen av egen litteraritet og retorisitet helt fraværende hos Torgersens anklagere og dommere, men uten at det gjør dem mindre retoriske, snarere tvert imot. Fortielse er en klassisk retorisk figur.

Avhandlingens rettspolitiske siktemål er å bidra til en humanisering av jussen, særlig ut fra en humanvitenskapelig grunntanke om at retorisk analyse av tekst, tale og tegn er en nødvendig forutsetning for å forstå et saksforhold og menneskene det gjelder.

Konklusjonen på arbeidet er kort fortalt at Torgersens dommere har trukket sikre slutninger på grunnlag av et usikkert sakskompleks, og dermed undertrykket saksforhold som ikke passer med forestillingen om at han er skyldig.

Til slutt legger jeg til at vi alle er potensielt utsatt for en Torgersen-sak. Kanskje ikke som drapstdømte poeter, men som anklagede frarøvet den rettssikkerheten som ligger i at enhver fornuftig tvil skal komme oss til gode.

Takk for oppmerksomheten, så langt.